

KONCEPCJA POD NAZWĄ
UNIWERSYTET-IDEA
Z PERSPEKTYWY
WARTOŚCI, TRADYCJI
I TERAŹNIEJSZOŚCI
UCZELNI

Jerzy Woźnicki*

Streszczenie: W artykule rozważana jest koncepcja określana jako uniwersytet-idea. Została ona zaproponowana przez Jerzego Hausnera, w bezpośrednim powiązaniu z modelami o nazwach firma-idea oraz miasto-idea.

Celem artykułu jest skonfrontowanie opublikowanej charakterystyki tej propozycji z wcześniejszymi, wybranymi analizami poświęconymi idei uniwersytetu, dostępnymi w literaturze. Na tym tle autor artykułu odwołuje się do pojęć o fundamentalnym znaczeniu na gruncie uniwersytetu, w tym do tradycji i wartości akademickich oraz autonomii i kultury instytucjonalnej – z uwzględnieniem powiązania warstwy ideowej ze sferą *governance* w uczelni i z nawiązaniem do roli przywództwa. W swym opisie uniwersytetu-idei autor stosuje eksperymentalny sposób narracji, łącząc własne elementy tekstu z fragmentami autorstwa J. Hausnera, wyróżnionymi kursywą.

W konkluzji, na tle uwag oceniających stan szkolnictwa wyższego w Polsce, autor przedstawia tezę o przygotowaniu i potencjalnej zdolności niektórych uczelni do wprowadzania zmian w kierunku modelu uniwersytetu-idei, formułując własną propozycję sposobu rozumienia tego pojęcia.

Słowa kluczowe: idea uniwersytetu, wartości akademickie, autonomia instytucjonalna, kultura instytucjonalna, społeczność akademicka, szkolnictwo wyższe.

Kultura i Rozwój t. 7/2019
ISSN 2450-212X
doi: 10.7366/KIR.2019.7.05

WSTĘP

Artykuł zawiera rozwinięcie zaproponowanej przez Jerzego Hausnera koncepcji instytucjonalnego modelu uniwersytetu pod nazwą uniwersytet-idea. Uniwersytet to instytucja o wielowiekowej historii. Licząc od początków tradycji Uniwersytetu w Bolonii zbliżamy się do tysiąclecia historii uniwersytetów europejskich (obchody planowane są na rok 2088), a sięgając do dokonań Akademii Platońskiej okres ten należy wydłużyć o kilka wieków. W tym długim okresie uniwersytety rozwijały się, zmieniały swoją organizację i dostosowywały do zmian ustawowych oraz postępu wiedzy.

Ostatnie stulecia przyniosły intensywny przyrost liczby uczelni akademickich i znaczne ich zróżnicowanie. Wyzwania związane z koniecznością nadania wyższemu wykształceniu charakteru masowego – w związku z potrzebami rynku pracy i ogromnym wzrostem aspiracji społecznych w XX wieku w całej Europie – zaowocowały nawet nadmiarowym rozwojem instytucjonalnym w krajowych systemach szkolnictwa wyższego, zwłaszcza w sektorze niepublicznym. Trendy rozwojowe oraz problemy z tym związane stały się motorem dynamicznego rozwoju badań nad szkolnictwem wyższym. W ostatnich dekadach w piśmiennictwie można znaleźć wiele prac poświęconych idei uniwersytetu oraz uwarunkowaniom rozwojowym systemu szkolnictwa wyższego¹. Obszar refleksji ideowej w tym zakresie – ze względu na specyfikę instytucji, jaką stał się i pozostaje uniwersytet – od dawna był przedmiotem rozważań uznawanych za atrakcyjne intelektualnie. Usprawiedliwia to używanie określenia „fenomen uniwersytetu”, albowiem wielowiekowe tradycje i wartości akademickie zachowały

Uważa się, że uniwersytet, będąc jednym z największych osiągnięć naszej cywilizacji w sferze instytucji, trwa dzięki swej idei

* Prof. Jerzy Woźnicki, prezes Fundacji Rektorów Polskich, dyrektor Instytutu Społeczeństwa Wiedzy. Wydział Administracji i Nauk Społecznych Politechniki Warszawskiej, e-mail: frpfund@pw.edu.pl.

¹ Zob. np. Brzeziński, Nowak (red.) (1997); Sadlak, Altbach (red.) (1997); Altbach, McGill Peterson (red.) (2007); Curaj, Scott, Vlasceanu, Wilson (red.) (2012).

w znacznej mierze swoją aktualność. Uważa się, że uniwersytet, będąc jednym z największych osiągnięć naszej cywilizacji w sferze instytucji, trwa dzięki swej idei. Nie ma wątpliwości, że w uczelniach akademickich, także tych współczesnych, warstwa ideowa często zyskuje przewagę nad sferą organizacyjną, a tradycyjna kultura uczelni dominuje jej strategię rozwojowe. To m.in. dlatego idea uniwersytetu stała się przedmiotem wielu prac, także w Polsce.

Artykuł niniejszy został napisany w poszukiwaniu odpowiedzi na pytanie: czy podążając za hasłem uniwersytet-idea zyskujemy możliwość wydobywania, poddania analizie oraz scharakteryzowania nowych uwarunkowań i czynników, które mogą się stać podstawą dla rozwoju koncepcji, modelu i idei uniwersytetu. Być może na tej drodze łatwiej będzie odnaleźć nowe sposoby podkreślające znaczenie niezmienności wartości akademickich – ale i aktualizujące pewne elementy klasycznej idei uniwersytetu, z nowym ich uzasadnieniem lub naświetleniem. Autor artykułu rozważa te kwestie bardziej szczegółowo w p. 6 i 7, trzymając się języka i sposobu ujęcia przez Hausnera zagadnień przedstawionych w ramach koncepcji firma-idea albo miasto-idea. Pomysł autora na przedstawioną w tych punktach narrację własną poświęconą temu zagadnieniu – ale dotyczącą jedynie uniwersytetu – polega na wprowadzeniu do oryginalnego tekstu Jerzego Hausnera (Hausner 2017, slajdy 24–32, 66–70) własnych stwierdzeń autorskich lub alternatywnych fragmentów zdań i stwierdzeń rozwijających jego analizę poprzez zastępowanie słów: firma, miasto, określeniem: uniwersytet. Jednocześnie została zachowana, w ramach charakterystyki pojęcia uniwersytet-idea, frazeologia pomysłodawcy tego pojęcia, a częściowo zostało nawet zostawione brzmienie niektórych jego stwierdzeń lub ich fragmentów, co zaznaczono odmienną czcionką.

Intencją takiego nieco eksperymentalnego sposobu budowania przekazu jest zachowanie relacji pomiędzy koncepcją ogólniejszą nowego modelu-idei, ogłoszonego dla firmy i miasta, oraz jej adaptacją dedykowaną uniwersytetowi.

Na wstępie należy zadać sobie pytanie, co w istocie kryje się za nowym pojęciem/hasłem uniwersytet-idea i jakie nowe elementy może to wnieść do już wcześniej ogłoszonych tez, dotyczących idei uniwersytetu.

Wielowątkowej refleksji na temat sfery ideowej uniwersytetu poświęcone są dalsze części tego artykułu, w których zostały wykorzystane wybrane tezy, stwierdzenia lub fragmenty wcześniejszych publikacji jego autora, ze względu na ich ściśle powiązanie z analizowaną problematyką.

IDEA UNIwersYTETU W WYBRANYCH PUBLIKACJACH

Odwwołujemy się w tym punkcie do wybranych prac z okresu transformacji ustrojowej w Polsce.

Kazimierz Z. Sowa przedstawia uniwersytet jako jeden z najbardziej złożonych tworców społecznych, będący od setek lat integralnym elementem struktury instytucjonalnej społeczeństw europejskich. Autor zwraca uwagę na genezę idei uniwersytetu, pisząc: „Można wskazać [...] trzy źródła, czy też trzy tradycje, które spłotyły się w idei i w kształcie uniwersytetu. Najstarszym składnikiem tej idei były niewątpliwie starożytne szkoły filozoficzne [...], Platowska Akademia, oraz Liceum Arystotelesa. Drugim składnikiem idei, a także kształtu uniwersytetu stał się wczesnośredniowieczny korporacjonizm społeczno-zawodowy, którego najdoskonalszym wyrazem była gildia. Trzecim wreszcie była, jak się zdaje, tradycja autonomicznych,

republikańskich wspólnot miejskich, które w niewiele późniejszym okresie wieków średnich (X–XII wiek) rodziły się w północnych Włoszech. [...] tam pojawiły się pierwsze uniwersytety. Są one zatem bez wątpienia dziedzictwem średniowiecznej Europy” (Sowa 2009, s. 5).

Jerzy Woźnicki zwraca uwagę na rolę uniwersytetu jako instytucji realizującej swoją tradycyjną misję, wiążącą się z badaniami naukowymi i kształceniem – ale także jako podmiotu, który dla dalszego swojego trwania i rozwoju musi uczestniczyć w procesie własnej transformacji, tworząc nowy model szkoły wyższej. „Uniwersytet [...] jest instytucją szczególną, której kulturotwórcza rola ma ogromne znaczenie. Uniwersytet jest instytucją powołaną do rozwijania i szerzenia wiedzy, instytucją, która odwołuje się do pewnych wartości wspólnych dla wszystkich uczelni akademickich, ale także buduje na tym fundamencie swoją własną tradycję. Każdy uniwersytet tworzy własną kulturę, kształtującą się w wieloletnim procesie wykonywania zadań i osiągnięcia celów, które składają się na określoną [...] misję, obejmującą badania naukowe i kształcenie akademickie. [...] Model szkoły wyższej [...] powinien być kształtowany tak, aby służył możliwie dobrze aktualnej misji uczelni i jej aktualizowanym zadaniom, nawet jeśli trzeba byłoby go zasadniczo przekształcać. Oznacza to postulat swoistego priorytetu misji, zadań i celów nad strukturą szkoły wyższej. Potrzebny jest więc taki model uczelni, który zapewni jej niezbędną elastyczność w zakresie organizacji i zarządzania” (Woźnicki 1998, s. 21–22).

W publikacji *Uczelnie akademickie jako instytucje życia publicznego* znajdujemy stwierdzenia dotyczące elementów kreujących ideę uniwersytetu: jego tradycji, misji, kultury instytucjonalnej, a także wyzwań stojących przed uniwersytetami w dynamicznie zmieniającej się rzeczywistości. Czytamy tam: „[...] im większą wagę uczelnia przywiązuje do swej tradycji i pozycji, tym istotniejsza dla niej samej jest jej własna kultura instytucjonalna, której kształtowanie wymaga troski i mądrości. [...] stopień rozwoju i poszanowania własnej kultury w uczelni staje się zatem znakiem jej tożsamości i autorytetu oraz miarą dojrzałości jej społeczności akademickiej. [...] Kultura instytucjonalna wzbogacana jest w relacjach uczelni z jej otoczeniem. Szkoły wyższe mają do wypełnienia misję akademicką oraz do odegrania rolę społeczną. O sposobie wypełnienia swojej misji uczelnie tradycyjnie rozstrzygają same, odwołując się do zasady autonomii. Środowiska akademickie w ostatnich latach udowodniły, że w swoim myśleniu o misji uczelni kierują się interesem kraju. [...] Uniwersytet, aby przetrwać w swej roli w XXI wieku, będzie musiał podlegać ewolucji. Wiele wskazuje na to, że będzie to oznaczać nie tyle zmiany powolne i w małej skali, ile raczej ewolucję istotną i dynamiczną” (Woźnicki 2007, s. 28–31).

Richard Lambert i Nick Butler zdiagnozowali europejski system szkolnictwa wyższego w kontekście wpływu uniwersytetu na kształtowanie życia gospodarczego Europy. Autorzy uznali, że europejskie uczelnie nie są w stanie sprostać temu wyzwaniu, szczególnie biorąc pod uwagę nasilającą się wśród nich globalną konkurencję. Ich zdaniem, jeżeli system szkolnictwa wyższego nie zmieni się, Europa zostanie w tyle pod względem innowacji i rozwoju technologicznego. Zdefiniowali

Model szkoły wyższej
powinien być
kształtowany tak, aby
służył możliwie dobrze
aktualnej misji uczelni
i jej aktualizowanym
zadaniom, nawet
jeśli trzeba byłoby go
zasadniczo przekształcać.
Oznacza to postulat
swoistego priorytetu
misji, zadań i celów nad
strukturą szkoły wyższej

Richard Lambert i Nick Butler zdiagnozowali europejski system szkolnictwa wyższego w kontekście wpływu uniwersytetu na kształtowanie życia gospodarczego Europy. Ich zdaniem, jeżeli system szkolnictwa wyższego nie zmieni się, Europa zostanie w tyle pod względem innowacji i rozwoju technologicznego

pożądane kierunki zmian: zróżnicowanie, a nie konformizacja („Europa potrzebuje wszystkich typów uczelni”), wzorce i aspiracje („kraje UE muszą zrobić więcej, nie tylko w celu rozpoznawania i premiowania jakości, ale także zidentyfikowania i korygowania słabych wyników”), dobre zarządzanie („dobre zarządzanie poprawi poziom autonomii i odpowiedzialności”), odpowiednie finansowanie (Lambert, Butler, s. 60–61).

Think-tank Fundacja Rektorów Polskich – Instytut Społeczeństwa Wiedzy (FRP-ISW), podsumowując zorganizowaną przez siebie w 2013 roku debatę, opublikował monografię *Misja i służebność uniwersytetu w XXI wieku*. Tym samym w środowisku akademickim rozpoczęto dyskusję nad założeniami dotyczącymi idei nowej misji społecznej szkolnictwa wyższego oraz służebności uczelni w XXI wieku. W książce w następujący sposób scharakteryzowano ideę uniwersytetu: „Uniwersytet ma długookresową misję, a nie tylko

krótko- i średniookresowe zadania i cele. Zgodnie ze średniowieczną tradycją jej istota to szerzenie i poszerzanie prawdy (wiedzy). Wielowiekowy proces realizacji misji wykreował kształt instytucjonalny i pozycję uniwersytetów, nadając im rangę wiodących instytucji kulturotwórczych. Dzieło uniwersytetów i one same stały się częścią dorobku cywilizacyjnego i dziedzictwa narodowego w poszczególnych krajach [...]. W dłuższym horyzoncie możemy zaobserwować, że uniwersytety przekształcają się w celu lepszego wywiązywania się ze swej zmieniającej się misji, zachowując jednak jej uniwersalne przesłanie i fundamentalne elementy swej tożsamości” (Woźnicki 2013, s. 7).

W Polsce nad przyszłością uniwersytetu debatowali w marcu 2014 roku – podczas Kongresu Kultury Akademickiej w Krakowie zorganizowanego z inicjatywy prof. Piotra Sztompki – wybitni polscy uczeni różnych dyscyplin. Poruszono wówczas najważniejsze problemy, dylematy i wyzwania, przed którymi stoją dziś krajowe uniwersytety oraz samo środowisko akademickie. Dyskusja miała wskazać, jakie są możliwości twórczego powiązania idei uniwersytetu z wyzwaniami nowych czasów. W tym kontekście przedstawiono postulat „rewitalizacji” kultury akademickiej w trzech obszarach: wartości, reguł postępowania i standardów osiągnięć.

Piotr Sztompka, podsumowując Kongres, tak nakreślił związek między ideą uniwersytetu a kulturą akademicką: „Kulturę rozumiem jako zbiór podzielanych w danej zbiorowości i akceptowanych przez jej członków idei (przekonań, poglądów, opinii) oraz co szczególnie ważne – reguł postępowania (wartości wskazujących godne cele, norm dyktujących godne sposoby osiągania celów oraz wzorców osobowych pokazujących, kim warto być). A kultura akademicka to ramy ideowe i normatywne wyznaczające pole aktywności społeczności uniwersyteckiej. Geneza kultury akademickiej jest dwojaka. Po pierwsze stanowi skumulowany efekt wielowiekowego artykułowania i krystalizowania się tradycji uniwersyteckiej – idei uniwersytetu. Po drugie zostaje ukształtowana przez aktualny szerszy kontekst funkcjonowania uniwersytetów: legislacyjny, polityczny, ekonomiczny, a w szczególności regulacje prawne czy administracyjne ogólnie wymuszające organizację życia uniwersyteckiego” (Sztompka 2014, s. 7–8).

Działania uniwersytetu muszą się odwoływać do wartości, których zbiór tradycyjnie towarzyszy rozwojowi szkół wyższych i obowiązuje od wieków w instytucjach akademickich. Jest to system wartości, który nawiązuje do etyki w jej wymiarze uniwersyteckim. Podstawę tego systemu stanowią wartości kształtujące pojęcie etyki nauczyciela akademickiego oraz zasady etyczne w nauce. Zasady zawodowej etyki wspólnoty akademickiej powinny współtworzyć kulturę uniwersytetu poprzez swoją dobrze ugruntowaną obecność w świadomości osób należących do środowisk akademickich (Woźnicki 2007, s. 24).

„Uniwersytety, jeśli chcą utrzymać swój autorytet i pozycję, powinny wprawdzie pozostawać świątyniami wiedzy, ale zarazem muszą stawać się centrami doskonałości – czego nie można osiągnąć bez innowacyjności i popierania postępu w sposób wyprzedzający otoczenie” (Woźnicki 2007, s. 25).

Przekształcając się, „uniwersytet w swej istocie musi jednak pozostawać konserwatywny, zwłaszcza w aspekcie odwoływania się do swych tradycyjnych wartości określających kontekst etyczny i kulturowy jego funkcjonowania. Oznacza to m.in. konieczność pielęgnowania w uczelni tradycyjnych, pozytywnych postaw, zachowań, dobrych obyczajów, stosowania ostrzejszych niż gdzie indziej zasad postępowania i ocen moralnych. Potrzebne jest utrzymanie szczególnego wyczulenia społeczności akademickiej na wszystkie przejawy zła, nieprawości, niegodziwości, w tym na łamanie prawa i wolności obywatelskich. Stanowi to także o obowiązku społeczności akademickiej zachowywania szczególnej wrażliwości na patologie w życiu publicznym. Oznacza to obowiązek publicznego reagowania wobec ostrych przejawów występowania takich patologii. [...] Jedną z wartości, do których musi się odwoływać uczelnia, budując swoją tradycję i rozwijając swą kulturę, jest jej polityczna neutralność” (Woźnicki 2007, s. 23–24).

Działania uniwersytetu muszą się odwoływać do wartości, których zbiór tradycyjnie towarzyszy rozwojowi szkół wyższych i obowiązuje od wieków w instytucjach akademickich. Jest to system wartości, który nawiązuje do etyki w jej wymiarze uniwersyteckim

„Uniwersytety, jeśli chcą utrzymać swój autorytet i pozycję, powinny wprawdzie pozostawać świątyniami wiedzy, ale zarazem muszą stawać się centrami doskonałości – czego nie można osiągnąć bez innowacyjności i popierania postępu w sposób wyprzedzający otoczenie”

IDEA I UNIWERSYTET. WARTOŚCI UNIWERSYTECKIE, TRADYCJE AKADEMICKIE, KANONY KONSTYTUCYJNE

Rozważając pojęcie idei odniesione do instytucji uniwersytetu, można sięgnąć do genezy tego pojęcia, a więc do teorii idei Platona oraz tradycji Akademii Platońskiej.

Według Edwarda I. Zielińskiego: „Termin »ἰδέα« [idea] (od gr. czasownika ἰδέομαι [idéin], oznaczającego »widzieć«) był przez Platona używany na oznaczenie ujmowanej wzrokiem zewnętrznej formy rzeczy, jej kształtu. W pismach Platona ἰδέα i εἶδος [éidos] oznaczają najczęściej formę wewnętrzną, czyli gatunkową naturę rzeczy, jej istotę, która ma naturę czysto inteligibilną, tzn. może być oglądana tylko »oczami duszy«. Idee nie są więc wg Platona twórcami umysłu (mimo że tak czasami się je interpretuje), lecz przedmiotami, ku którym umysł się zwraca, są niefizycznymi formami, czystymi istotami rzeczy” (Zieliński, s. 6).

Maria J. Gondek: Platon w Atenach w 387 roku p.n.e utworzył szkołę wyższą – Akademię Platońską. Było to „stowarzyszenie uczonych, oddających się samodzielnej pracy badawczej, edukacyjnej oraz kultowi muz”. Głównym celem wychowawczym Akademii Platona było „kształcenie »dusz zdolnych«”, a dokładniej „wykształcenie uczniów – filozofów, którzy by w przyszłości, opierając się na prawdziwej filozofii, objęli rządy w państwie”. „Platon wstępem do uprawiania filozofii uczynił matematykę, podkreślając niezwykle korzyści płynące ze studiowania matematyki w zakresie usprawnienia umysłu” (Gondek 2019, s. 1–2).

Warunkiem właściwego odczytania pojęcia idei uniwersytetu jest sięgnięcie do jego średniowiecznych korzeni

Warunkiem właściwego odczytania pojęcia idei uniwersytetu jest sięgnięcie do jego średniowiecznych korzeni. Określenie „uniwersytet” wywodzi się z łac. *universitas* oznaczającego ‘ogół, całość, powszechność, zespół, korporacja’. Termin ten odnosił się do zbiorowości studentów, natomiast sama uczelnia nosiła w średniowieczu nazwę „*studium generale*” (Krajewski 2019, s. 1). Pierwsze uniwersytety średniowieczne powstały w XI–XIII wieku w Bolonii, Paryżu, Oksfordzie, Cambridge i Padwie. Istniały wówczas dwa modele funkcjonowania uniwersytetów: model boloński

universitas scholarium oraz model paryski *universitas magistrorum et scholarium*. Pierwszy z nich był korporacją studentów, która miała znaczący wpływ na funkcjonowanie uniwersytetu, wybór wykładowców oraz poziom nauczania. Studenci utrzymywali uczelnię, opłacając chesne, a także wybierali ze swojego grona rektora. Natomiast model paryski był cechem profesorów, nauczycieli–mistrzów opłacanych przez Kościół, z priorytetem teologii oraz silną kontrolą papieską. Wybór rektora należał do profesorów.

Funkcjonowanie uniwersytetu średniowiecznego opierało się na przywilejach obejmujących: „prawo nadawania stopni naukowych, prawo nauczania w całym chrześcijańskim świecie, autonomii wewnętrznej w zakresie stanowienia prawa oraz prawo do strajku i secesji z miasta” (Leja 2006, s. 9). Podstawowym celem uniwersytetów średniowiecznych, w modelu zarówno bolońskim jak paryskim, było szerzenie wiedzy, rozwój duchowy studentów i dochodzenie do prawdy poprzez uniwersytecką dysputę. „Znany dwunastowieczny teolog paryski ze szkoły katedralnej Notre Dame – Piotr Kantor – zauważa w swoim napisanym w 1192 r. dziele *Verbum abbreviatum*, że obowiązki profesora średniowiecznej uczelni sprowadzają się do trzech zasadniczych form nauczania. Powinien on mianowicie *legere, disputare et praedicare* (wykładać, brać udział w dysputach oraz wygłaszać kazania i inne przemówienia uniwersyteckie) [...]” (Wielgus 1996, s. 89). [...] To, co charakteryzowało uniwersytet klasyczny, to relacja »mistrz – uczeń« oraz korporacyjność uniwersytetu. Przejawem korporacyjności było podejście do uniwersytetu jako autonomicznej instytucji publicznej z własną administracją i sądownictwem” (Gieysztor 1998, s. 11–12). Średniowieczne uniwersytety cechowała powszechność i masowość – były otwarte dla ludzi wywodzących się z różnych warstw społecznych, stanów, zawodów czy narodowości. Obowiązywał w nich jeden wspólny język – łacina, charakteryzowały się analogiczną strukturą wydziałową oraz charakterem reprezentowanych dyscyplin, z teologią i filozofią, prawem, medycyną oraz z tzw. sztukami wyzwolonymi. Stosowane były jednolite reguły przyznawania stopni naukowych.

O początkach uniwersytetu średniowiecznego pisał m.in. prof. Aleksander Gieysztor: „Nowego wtedy rodzaju związek wytworzyli równolegle do organizacji

rzemieślniczych i kupieckich także ludzie szczególnego rodzaju usług społecznych, mianowicie ludzie pracy umysłowej. Poznawanie świata i człowieka oraz kształcenie swych następców i współpracowników postanowili wzbogacić edukacją i własnym warsztatem poznawczym, prowadzonym przez korporacyjne skupienie ekspertów. Wszyscy należeli do stanu duchownego, mieszcili się w Kościele, ale potrafili w nim uzyskać miejsce na skraju hierarchii kościelnej, episkopalnej lub zakonnej, które dotąd w sposób wyłączny dbały o transfer kultury uczonej. [...] W uniwersytecie wyraziła się w okresie jego narodzin swoista cecha cywilizacji europejskiej. Było nią łączenie zmysłu przedsiębiorczości, inicjatywy i innowacji z potrzebą zrzeszania się ludzi poza związkami krewniczymi, poza więzami zwierzchności osobowej i poza hierarchią tych więzów" (Gieysztor 1997, s. 9).

Historii i koncepcji uniwersytetu w kulturze europejskiej poświęciła swój artykuł także Katarzyna M. Cwynar, odwołując się w bibliografii do pozycji nie przywołanych w niniejszym opracowaniu.

Dotychczasowe rozważania prowadzą do następujących wniosków:

- I. Uniwersytet średniowieczny okazał się wielką innowacją, która wpływała i wpływa na świat od prawie 1000 lat.
- II. Uniwersytet przetrwał i będzie trwał, ponieważ:
 - jego uniwersalna misja poszerza się i zyskuje na znaczeniu;
 - stał się on i wciąż pozostaje źródłem innowacji;
 - zachowuje swoją tradycję, w tym tradycyjne wartości;
 - od wieków zmienia się, jakkolwiek czyni to pod presją i ewolucyjnie.

Można powiedzieć, że uniwersytet jest zawieszony pomiędzy swą przeszłością i przyszłością – podtrzymuje go zarówno jego konserwatywna przeszłość (historia, tradycja, wartości), jak i innowacyjna przyszłość (profesjonalizm, efektywność, przedsiębiorczość, konkurencyjność, transfer technologii).

Przypominając sens znaczeniowy kluczowych pojęć: *uniwersytet*, *konserwatyzm* i *innowacja*, możemy stwierdzić, że idea uniwersytetu przetrwała, ponieważ stał się on i w pewnym sensie nie przestał być konserwatywną innowacją.

AUTONOMIA INSTYTUCJONALNA UNIWERSYTETU A AUTONOMIA SPOŁECZNOŚCI AKADEMICKIEJ

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 roku zawiera regulacje określające wartości fundamentalne, do których należą m.in. zasady: powszechnego i równego dostępu do wykształcenia; autonomii szkół wyższych; wolności badań naukowych oraz ogłaszania ich wyników; wolności nauczania.

Zasada autonomii uczelni jest wpisana do Konstytucji, choć jej zakres ustala ustawa zwykła. Oznacza to jednak, że model uczelni w rzeczywistości całkowicie pozbawionej autonomii byłby niekonstytucyjny i musiałby podlegać zaskarżeniu.

Zakres autonomii instytucjonalnej stanowi istotny wyznacznik dla różnych modeli uczelni. Potwierdza to fundamentalny charakter pojęcia autonomii na gruncie szkolnictwa wyższego. Dokument Deklaracja Erfurcka z 1996 roku,

Zasada autonomii uczelni jest wpisana do Konstytucji, choć jej zakres ustala ustawa zwykła. Oznacza to jednak, że model uczelni w rzeczywistości całkowicie pozbawionej autonomii byłby niekonstytucyjny i musiałby podlegać zaskarżeniu

poświęcony tzw. uniwersytetowi odpowiedzialnemu, zawiera m.in. następujące stwierdzenie: „Uczelnia ma stanowić odpowiedzialną wspólnotę, nie zaś anarchistyczne czy nieodpowiedzialne stowarzyszenie. Na szkołach wyższych ciąży obowiązek takiego organizowania się, aby ich decyzje podejmowane były po wszechstronnej konsultacji, lecz bez zbytej zwłoki, a uzgodnione działania wprowadzane w czyn w pełni i sumiennie, przy minimum kosztów. Jako wspólnota uczonych i studentów uczelnia ponosi zespołową odpowiedzialność za działania podjęte przez swe władze bądź w jej imieniu” (Deklaracja Erfurcka..., s. III).

Oprócz wymogów konstytucyjnych i ustawowych kluczowe są jasno sformułowane podstawowe zasady i dobre obyczaje w kierowaniu uczelnią, wykraczające ponad wymogi prawa powszechnego oraz inne regulacje prawne odnoszące się do uczelni. Takie fundamentalne zasady zostały sformułowane w opracowanym przez Fundację Rektorów Polskich i przyjętym przez Konferencję Rektorów Akademickich Szkół Polskich w 2007 roku Kodeksie Dobrych Praktyk w Szkołach Wyższych, który wskazuje na fundamentalne znaczenie dziesięciu następujących zasad: 1) służby publicznej; 2) bezstronności w sprawach publicznych; 3) legalizmu; 4) autonomii i odpowiedzialności; 5) podziału i równowagi władzy w uczelni; 6) kreatywności; 7) przejrzystości; 8) subsydiarności; 9) poszanowania godności i tolerancji; 10) ponadnarodowej powszechności.

W tzw. Karcie Krakowskiej – dokumencie KRASP z 2000 roku, którego projekt powstał w Uniwersytecie Jagiellońskim – czytamy m.in.: „Podstawową wartością, jaką w ciągu wieków doświadczeń historycznych udało się osiągnąć polskim uczelniom, jest ich pełna autonomia w zakresie prowadzenia badań i uprawiania dydaktyki, a także zarządzania. Dlatego zasada autonomii uczelni o charakterze akademickim nie może być ograniczana w żadnej z wymienionych sfer ich działalności. Autonomia publiczna uczelni akademickiej związana jest ze szczególną odpowiedzialnością jej władz i kadry nauczającej za wypełnianie podjętej misji. We wszystkich swoich działaniach uczelnia publiczna winna się kierować zasadą otwartości i przejrzystości dla opinii publicznej” (Karta Krakowska..., s. 1).

W preambule do Ustawy z dnia 20 lipca 2018 roku *Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce* czytamy: „Uznając, że dążenie do poznania prawdy i przekazywanie wiedzy z pokolenia na pokolenie jest szczególnie szlachetną działalnością człowieka, oraz dostrzegając fundamentalną rolę nauki w tworzeniu cywilizacji, określa się zasady funkcjonowania szkolnictwa wyższego oraz prowadzenia działalności naukowej w oparciu o następujące pryncypia:

- obowiązkiem władzy publicznej jest tworzenie optymalnych warunków dla wolności badań naukowych i twórczości artystycznej, wolności nauczania oraz autonomii społeczności akademickiej,
- każdy uczony ponosi odpowiedzialność za jakość i rzetelność prowadzonych badań oraz za wychowanie młodego pokolenia,
- uczelnie oraz inne instytucje badawcze realizują misję o szczególnym znaczeniu dla państwa i narodu: wnoszą kluczowy wkład w innowacyjność gospodarki, przyczyniają się do rozwoju kultury, współkształtują standardy moralne obowiązujące w życiu publicznym” (Ustawa z dnia 20 lipca 2018 r. *Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce*, Dz.U. 2018 1668, s. 1).

Konstytucja RP mówi o autonomii instytucji, a jej Preambuła o autonomii społeczności akademickiej. Autonomia każdej uczelni to prawo jej organów do podejmowania suwerennych decyzji w ramach ich kompetencji w określonym ustawowo

zakresie. W szkole wyższej autonomia społeczności akademickiej to zapewnienie jej określonego zakresu swobody działania w uczelni i prawa do uczestniczenia w procesie podejmowania decyzji na zasadzie samorządności, czego konkretnym przejawem jest działanie w uczelni wybieralnych organów kolegialnych. W Preambule mamy zatem do czynienia z obowiązkiem tworzenia warunków dla wolności dedykowanych każdemu, ale indywidualnie oraz autonomii dedykowanej zbiorowo danej społeczności.

Atrybutem autonomii społeczności akademickiej są: 1) prawo do tworzenia instytucji przedstawicielskich, 2) uznawanie prawa tych instytucji do niezależności, 3) zasada partycypacji i dialogu. Ustawa *Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce* zawiera zobowiązanie do tworzenia warunków autonomii na obu poziomach – dla społeczności akademickiej jako wspólnoty uczelni na poziomie instytucjonalnym oraz dla środowiska akademickiego na poziomie systemowym.

KULTURA INSTYTUCJONALNA, A NIE ORGANIZACYJNA!

Pojęcie kultury uniwersytetu „jest szerokie i obejmuje zarówno publikowane zasady, przepisy i prawa, zawarte w aktach prawnych oraz w uchwałach organów uczelni, jak i niepisane reguły zachowań – indywidualnych i zbiorowych – wywodzone z własnej tradycji, odwołujące się do precedensów i wcześniejszych dokonań, uznawane i szanowane nie ze względu na literę regulacji, ale na ducha i etos uczelni.

Kultura instytucjonalna uniwersytetu oparta na tych zasadach powinna odwoływać się do wspólnego postrzegania pewnych cech i reguł własnej tradycji, określać własne sposoby konceptualizacji i definiowania problemów oraz ich analizy i rozwiązywania. Własna kultura każdej uczelni zawiera zarówno elementy uniwersalne wywodzące się z wielowiekowej tradycji, ale również obejmuje elementy swoiste, związane z działaniami prowadzonymi aktualnie, kształtowana jest nie tylko przez przeszłość, ale i teraźniejszość” (Woźnicki 2007, s. 25–28).

Jerzy Woźnicki pojęcie „kultury instytucjonalnej uczelni” uznaje na gruncie uniwersytetu za „właściwsze od stosowanego w ramach dyscypliny nauki o zarządzaniu analogicznego pojęcia tzw. kultury organizacyjnej w rozumieniu kultury organizacji, za którą uznawana jest uczelnia. Wadą tego ostatniego podejścia jest częste utożsamianie kultury organizacyjnej z zasobami i trybem działania, tj. ze sposobem prowadzenia w uczelni tzw. działalności organizacyjnej. Dotyczy to organizowania jej działań przez administrację oraz prac organizacyjnych realizowanych przez organy uczelni i samych nauczycieli akademickich obligowanych do takiej działalności. Zauważmy, że ustawowa terminologia Ustawy 2.0 oraz wcześniejszych aktów prawnych dotyczących szkolnictwa wyższego i nauki nie odwołuje się do pojęcia uczelni jako organizacji. Co więcej, Ustawa ta nawet organizacje, takie jak PSRP lub KRD, zalicza do tzw. instytucji przedstawicielskich szkolnictwa wyższego i nauki” (Woźnicki 2019, s. 136).

W szkole wyższej
autonomia społeczności
akademickiej to
zapewnienie jej
określonego zakresu
swobody działania
w uczelni i prawa do
uczestniczenia w procesie
podejmowania decyzji

„Własna kultura każdej
uczelni zawiera zarówno
elementy uniwersalne
wywodzące się
z wielowiekowej tradycji,
ale również obejmuje
elementy swoiste,
związane z działaniami
prowadzonymi aktualnie,
kształtowana jest nie
tylko przez przeszłość,
ale i teraźniejszość”

KONCEPCJA PN. *UNIwersytet-idea* Z WYKORZYSTANIEM ZAŁOŻEŃ OGÓLNYCH I AUTORSKICH JERZEGO HAUSNERA

Punkty 6 i 7 tego artykułu przedstawiają próby uchwycenia oraz scharakteryzowania cech i kryteriów warunkujących przemianę uniwersytetu w taki sposób, aby mógł się stać on uniwersyte²tem-idea².

Autor artykułu, jak zostało to zapowiedziane w punkcie 1, odwołuje się w przedstawionych tu opisach do wniosków Jerzego Hausnera dotyczących nowych, wprowadzonych przez niego pojęć w brzmieniu: firma-idea oraz miasto-idea, zachowując słownictwo i sformułowania we wszystkich akapitach,

gdzie wskazuje na to ich sens, z wprowadzeniem uniwersytetu zamiast firmy albo miasta jako przedmiotu analizy. Fragmenty tekstu Jerzego Hausnera wyróżniono w tekście kursywą.

Uniwersytet-idea to projekt zorganizowania uniwersytetu i jego specyficznego procesu realizacji misji. To „design thinking”, tyle że nie w odniesieniu do wybranego efektu działania, ale do tak rozumianego uniwersytetu jako instytucji – podmiotu wytwarzającego określoną wartość.

Kształtowanie takiej formuły uniwersytetu, która odpowiadałaby pojęciu uniwersytet-idea polega też na tym, że jej interesariusze świadomie formują przestrzeń społeczną uczelni poprzez generowanie nowych znaczeń oraz formowanie nowych odniesień i relacji. Z tego punktu widzenia kluczowe znaczenie ma ustawowe pojęcie wspólnoty uczelni, które zastąpiło obecną we właściwych aktach prawnych formułę społeczności akademickiej.

Uniwersytet-idea to projekt zorganizowania uniwersytetu i jego specyficznego procesu realizacji misji. To „design thinking”, tyle że nie w odniesieniu do wybranego efektu działania, ale do tak rozumianego uniwersytetu jako instytucji – podmiotu wytwarzającego określoną wartość

Uniwersytet w ogólności należy rozumieć jako określoną przestrzeń społeczno-poznawczą, w której działają i współdziałają jej interesariusze. Taka przestrzeń wynika z intensywnych relacji społeczno-komunikacyjnych, które zachodzą w tej instytucji jako organizacji. I to one kreują instytucjonalny (aksjologiczno-normatywny) wymiar jej funkcjonowania, czynią z uniwersytetu instytucję i to instytucję zdolną do ewolucji w warunkach poszanowania fundamentów jej kultury instytucjonalnej. Uniwersytet wymaga troski o zachowanie subtelnej równowagi pomiędzy jego tradycyjną kulturą i nowymi strategiami.

Uniwersytetu nie można traktować jako matrycy, nie można go ująć w excelowski arkusz i rozumieć jako urzędnika. Uniwersytet nie jest też tylko „węzłem kontraktów” (nexus of contracts). Uniwersytet nie jest tylko organizacją, ale przede wszystkim jest instytucją, jeśli ma działać podmiotowo i wykazywać się rozwojową (transformacyjną) zdolnością. Dopiero wtedy staje się generatorem wartości. Wartości te tradycyjnie oznaczają poszerzanie i szerzenie prawdy, której współczesne rozumienie obejmuje wiedzę naukową, w tym zwłaszcza nową wiedzę, której źródłem są badania naukowe.

2 W tekście punktu 6 zróżnicowano czcionkę, tak aby mogły zostać odróżnione oryginalne stwierdzenia autora niniejszego artykułu od przytoczonych dosłownie wniosków i sformułowań J. Hausnera, przedstawionych w prezentacji *Od transakcyjnego oportunizmu do rozwojowego partnerstwa – firma, miasto – uniwersytet*, slajd: 24–32, 66–70 z 2017 roku oraz w broszurze *Open Eyes Economy, Uniwersytet – Idea jako fundament ekonomii wartości*, Fundacja Gospodarki i Administracji Publiczne, Kraków 2018.

W uniwersytecie – idee wartości nie są tylko deklarowane, ale rzeczywiście stają się spoiwem instytucji, tworzą jej porządek aksjo-normatywny, czynią z niej wspólnotę. Dwa porządki: aksjo-normatywny – uniwersytet jako wspólnota oraz funkcjonalno-operacyjny – jako instytucja.

Idea przypisana do uniwersytetu nie może być dowolna i dowolnie formułowana. Nie da się jej wypełnić poza daną instytucją. Chcąc zmienić model działania uniwersytetu, trzeba odnosić się do jego idei. Chcąc modyfikować uniwersytet, trzeba też świadomie i projektowo zmieniać jego organizację, tak aby do niego przystawała. To, co w uniwersytecie jest nienaruszalne, to jego misja akademicka i społeczna rola. To, co jest i powinno ulegać zmianie, to instrumentarium ich realizacji, w ślad za zmianami w otoczeniu społeczno-gospodarczym uczelni.

Uniwersytet – idea nie powinien ulegać pokusie przyjęcia modelu oportunistycznego, tj. takiego, który zapewnia zdolność do szybkiego dostosowywania się do zmieniającego się otoczenia, do działania sprawnego w wykorzystywaniu nadarzających się okazji. Dotyczy to zwłaszcza uczelni niepublicznych w pełni zależnych od rynku. Uczelnia taka traci jednak zdolność samodzielnego przekształcania się i niezależnego wyznaczania trajektorii swego rozwoju. Gra w to, co jej konkurenci: może być lepsza lub gorsza, ale nie potrafi być inna. Uczelnie oportunistyczne, działające w sektorze niepublicznym, poruszają się w schemacie ekspansja i wzrost – redukcja i kurczenie się, mogą rosnąć, ale nie rozwijać się.

Takie uczelnie oportunistyczne przypominają drapieżnika, który skutecznie potrafi walczyć o przetrwanie, nawet w ryzykownym, niebezpiecznym dla siebie otoczeniu. Jeśli jednak to środowisko ulega zasadniczej zmianie i wyczerpują się jego zasoby – może zginąć. Uczelnia taka nie martwi się o swoje otoczenie, o kształtowanie swego środowiska i wytwarzanie trwałych zasobów – przechwytyuje te, które już są lub je zwłaszcza. Uderza to w zasady społecznej użyteczności nauki, podważa fundamenty zaufania do uniwersytetu, neguje jego zasadnicze wartości.

Natomiast uczelnie relacyjne, publiczne i niepubliczne, koncentrują się na wytwarzaniu i współwytwarzaniu zasobów intelektualnych, dzięki czemu mogą się przekształcać i rozwijać. Jednak pod naporem drapieżnych konkurentów uczelnia relacyjna sama może nie przetrwać, dlatego jej bezpieczeństwo zależy od siły jej partnerskich relacji. Uczelnia relacyjna jest tym dla siebie, kim jest dla innych. Przywództwo relacyjne dodaje znaczeń, opowiada i tworzy historię – przywództwo transakcyjne czyni menedżera akademickiego poganiaczem sprzedawców usług edukacyjnych, badawczych lub konsultacyjnych.

Uczelnie oportunistyczne przypominają drapieżnika, który skutecznie potrafi walczyć o przetrwanie, nawet w ryzykownym, niebezpiecznym dla siebie otoczeniu. Jeśli jednak to środowisko ulega zasadniczej zmianie i wyczerpują się jego zasoby – może zginąć

UNIwersYTET-IDEA I JEGO PRZYWÓDZTWO

Rektorzy, działając jako wodzowie, myślą, jak ujednolicić i kontrolować; rektorzy jako liderzy – jak współdziałać, zachowując różnorodność i autonomię. Lider jako przywódca relacyjny to przeciwieństwo wodza. To ktoś, kto uruchamia proces wspólnego ustalania ważnych społecznych celów i uruchamia energię społeczną do ich osiągnięcia, a także używając swoich umiejętności i cech osobistych, stwarza warunki, aby kojarzyć, łączyć, zespolać odrębności.

Uniwersytet-idea nie koncentruje się na ochronie swych aktywów niematerialnych, ale na ich promowaniu i warunkowym udostępnianiu, szczególnie zaś na ich współtworzeniu wspólnie ze swoimi partnerami. Jest to przejawem myślenia długofalowego i strategicznego, umożliwia projektowanie rozwoju instytucji akademickiej

Dialog akademicki to narzędzie kreowania wspólnotowego dobra w uniwersytecie, z odwołaniem się do pojęć takich, jak: informacja i wiedza, zaufanie, zdolność współdziałania, refleksja zbiorowa i strategiczna wyobraźnia, zdolność korygowania polityki rozwojowej, ale i jej dynamizowania

Uniwersytet-idea świadomie określa swój szczególny proces kreowania określonych wartości właściwych dla swego charakteru instytucjonalnego, ale jest zdolny go modyfikować, określając w ten sposób trajektorię swego rozwoju. Aby scharakteryzować ideę uniwersytetu, należy odnieść się do sensu jego działań, a nie tylko do efektów działania i do wyniku finansowego. Oznacza to, że uniwersytet-idea nie koncentruje się na ochronie swych aktywów niematerialnych, ale na ich promowaniu i warunkowym udostępnianiu, szczególnie zaś na ich współtworzeniu wspólnie ze swoimi partnerami. Jest to przejawem myślenia długofalowego i strategicznego, umożliwia projektowanie rozwoju instytucji akademickiej.

Warunkiem uczelnianej partycypacji członków wspólnoty akademickiej jest upodmiotowienie, przy czym chodzi tu o upodmiotowienie zbiorowości, a nie tylko jednostek. Chcąc realnej partycypacji, trzeba tworzyć warunki dialogu, uznać prawo wspólnoty do uczelni poprzez świadome odwoływanie się do potencjału twórczego jej członków.

Zasada partycypacji i dialogu społecznego praktykowana na poziomie uczelni, znajdując potwierdzenie w treści jej statutu, powinna się stać istotnym elementem także jej kultury instytucjonalnej. Waga tej zasady i potrzeby z tym związane ujawniły się w obliczu wprowadzanej w ślad za wchodzącymi w życie aktami prawnymi, reformą nauki i szkolnictwa wyższego. To właśnie zmiany, które naruszają dobrze znany porządek uczelniany, zmuszają wspólnotę uczelni do większego wspólnego wysiłku, dialogu i zaangażowania w kreowanie nowej rzeczywistości. Dotyczy to organów uczelni, ale także udziału kadry akademickiej w działaniach prowadzonych w jednostkach organizacyjnych.

Stosowanie w uczelni, w procesie przygotowywania i podejmowania kluczowych decyzji związanych z funkcjonowaniem instytucji, zasady partycypacji i dialogu społecznego daje członkom jej społeczności poczucie obywatelstwa akademickiego.

Dotyczy to zwłaszcza prac nad nowym statutem. Zadaniem organów uczelni jest zapewnienie członkom jej wspólnoty możliwości realnego uczestniczenia w procesie projektowania treści tego aktu, a następnie realizacji polityki rozwojowej uczelni, co wymaga adaptacji nowych regulacji. Wspólne praktykowanie reguł kultury instytucjonalnej, z uwzględnieniem zasady partycypacji i dialogu społecznego, jest znakiem dojrzałości uczelni. Wyrazem dojrzałości społeczności akademickiej jest z kolei to, że wobec przemian zachodzących w otoczeniu szkolnictwa wyższego rozumie ona i jest gotowa zaakceptować także fakt, że zmiany niezbędne są również na uczelniach i w systemie szkolnictwa.

Dialog akademicki to narzędzie kreowania wspólnotowego dobra w uniwersytecie, z odwołaniem się do pojęć takich, jak: informacja i wiedza, zaufanie, zdolność współdziałania, refleksja zbiorowa i strategiczna wyobraźnia, zdolność korygowania polityki rozwojowej, ale i jej dynamizowania.

OCENA STANU SZKOLNICTWA WYŻSZEGO W POLSCE Z PUNKTU WIDZENIA DOKONAŃ I WARTOŚCI UNIWERSYTETU-IDEI

Jerzy Hausner, dokonując krytycznego podsumowania dotychczasowego działania, przedstawia następującą ocenę stanu szkolnictwa wyższego w Polsce:

„Przyczyną degradacji szkolnictwa wyższego w Polsce jest skokowe umasowanie kształcenia wyższego, wymuszenie komercjalizacji znaczącego zakresu usług dydaktycznych, ekonomiczna segregacja studentów, prywatyzacja kształcenia wyższego – wieloletowość, nieprzemyślane zmiany instytucjonalno-organizacyjne – proces boloński, nacisk międzynarodowych korporacji na przejmowanie uniwersyteckich zasobów ludzkich, zastojowe dostosowania w uczelniach – mentalna ślepota” (Hausner 2017, slajd 80).

„Polski uniwersytet stał się fabryką dyplomów. Nastąpiło uzawodowienie kształcenia. Zauważana jest anomia: depersonalizacja, osłabienie bezpośrednich relacji, zwłaszcza między nauczycielami i studentami, także zanik wspólnotowości. To, co zauważamy, to postępująca biurokratyzacja oraz martwota kulturalna i aksjologiczna. Nauczyciel akademicki jest do »wynajęcia«” (Hausner 2017, slajd 81).

„Tymczasem uniwersytet – w poszukiwaniu swej często zagubionej idei – to wspólnota badawcza, generator wiedzy, wielowymiarowe kształcenie: wiedza, umiejętności, kompetencje, wyobrażenia, specyficzna instytucja kultury, a także wspólnota aksjo-normatywna” (Hausner 2017, slajd 82).

Stwierdzenia te wymagają ich skonfrontowania z innymi ocenami, zwłaszcza tymi odwołującymi się do przeprowadzonych badań i sformułowanymi w dokumentach oraz wydawnictwach o istotnym i respektowanym znaczeniu.

W dokumencie z 2009 roku *Strategia rozwoju szkolnictwa wyższego 2010–2020 – projekt środowiskowy*, który został przygotowany przez Fundację Rektorów Polskich (FRP) na zlecenie Konsorcjum KRASP (KRePSZ)–FRP–KRZaSP, stan szkolnictwa wyższego w Polsce poddano następującej ocenie:

„W subiektywnej ocenie konsultantów społecznych zaproszonych do udziału w projekcie – przedstawicieli środowiska akademickiego oraz grupy interesariuszy zewnętrznych – system szkolnictwa wyższego był oceniany na poziomie 5 w skali 1–10, co przeliczone na skalę ocen studenckich 1–5 oznacza 3,5 (dostatecznie plus)” (*Strategia...*, s. 50).

W drugim kluczowym dokumencie z 2015 roku, także przygotowanym przez FRP na zlecenie KRASP, jest *Program rozwoju szkolnictwa wyższego do 2020 r.* W jego III części pod redakcją Jarosława Górniaka *Diagnoza szkolnictwa wyższego* przedstawiono stan polskich uczelni w świetle raportów oraz ocen międzynarodowych i zagranicznych instytucji. „Polska oceniana jest już w grupie państw wysoko rozwiniętych. Wyraźnie dostrzegalna jest niska innowacyjność rodzimych przedsiębiorców, słaba współpraca uczelni z otoczeniem gospodarczym, biurokracja i nie najwyższy poziom współpracy międzynarodowej. Szkolnictwo wyższe i nauka nie mogą być elementem oderwanym od społeczeństwa, gospodarki i państwa. W ogólnym rankingu U21 Ranking of National Higher Education Systems (ranking całych systemów szkolnictwa wyższego) Polska zajmuje 30. pozycję. Ranking wskazuje na konieczność zmiany finansowania w szkolnictwie wyższym (m.in. wzrost roli środków z gospodarki) oraz potrzebę wzrostu stopnia umiędzynarodowienia

„Polski uniwersytet stał się fabryką dyplomów. Nastąpiło uzawodowienie kształcenia. Zauważana jest anomia: depersonalizacja, osłabienie bezpośrednich relacji, zwłaszcza między nauczycielami i studentami, także zanik wspólnotowości”

i efektywności naukowej. Bank Światowy w raporcie z 2012 roku zwraca uwagę na bardzo duży odsetek studiujących na II stopniu, przy jednoczesnym niskim poziomie uczenia się przez całe życie (po zakończeniu edukacji formalnej). Podkreślono brak różnicowania uczelni, ich misji, wartości, w szczególności w obszarze kształcenia praktycznego. Natomiast dostrzeżone zostały pozytywne zmiany w zakresie transferu technologii (choć są nadal zbyt słabe). W Global Innovation Index Polska zajęła 45. miejsce. Niska pozycja wynika z ogólnej słabości gospodarki w zakresie absorpcji innowacji. Natomiast ogólnie dobrze oceniono jakość edukacji i kapitału ludzkiego. W Global Competitiveness Report Polska znajduje się na 43. miejscu, czyli w połowie stawki. Mocną stroną kraju jest m.in. dobry poziom kształcenia czy rosnący rynek wewnętrzny. Jednocześnie wysoka ocena kapitału ludzkiego wiąże się z jednoczesnym niedopasowaniem rynku pracy. Nisko oceniono współpracę przedsiębiorców i uczelni” (Górniak, s. 14–15).

Zaprezentowane oceny, nie odwołujące się do własnej intuicji, obserwacji i doświadczeń jednego obserwatora, a także treści regulacji nowej ustawy: *Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce*, która zyskała poparcie KRASP, wskazują, że istnieją w Polsce warunki do zmian instytucjonalnych. W przypadku niektórych uczelni może to oznaczać gotowość do zmian w formule ich działania zmierzających w stronę idei uniwersytetu-idei. Dotyczy to zwłaszcza zmian w sferze *governance*, inspirowanych przez właściwie prowadzoną politykę publiczną.

UNIwersytet-idea NA TLE SCENARIUSZY ROZWOJOWYCH UNIwersytetu WG OECD

Ewolucja instytucji
szkolnictwa wyższego
wg prognozy OECD
obejmuje cztery możliwe
scenariusze zachodzących
zmian, prowadzące do
różnicowanych modeli
ich działania

Ewolucja instytucji szkolnictwa wyższego wg prognozy OECD obejmuje cztery możliwe scenariusze zachodzących zmian, prowadzące do różnicowanych modeli ich działania. Pierwsza formuła definiuje szkolnictwo wyższe jako otwartą sieć (*open networking*) łączącą ze sobą instytucje naukowców, studentów oraz innych interesariuszy (np. ze sfery biznesu). Duży nacisk jest tu kładziony na umiędzynarodowienie – współpracę (a nie konkurowanie) między krajami i instytucjami w celu harmonizacji systemów szkolnictwa wyższego. W modelu dąży się do przejrzystości formuły studiów w ramach procesu bolońskiego, tworzenia międzynarodowych konsorcjów, wspierania okresowego studiowania za granicą,

upowszechniania technologii informacyjnych na uczelniach, a wreszcie do nowego podejścia do zarządzania własnością intelektualną.

W drugim modelu szkolnictwo wyższe przedstawiono jako zorientowane na realizację misji adresowanej do lokalnej społeczności (*serving local communities*). Podkreślana jest wówczas rosnąca rola szkolnictwa wyższego dla rozwoju regionu. Charakterystyczne w tym modelu może być odchodzenie od internacjonalizacji z obawy przed negatywnymi konsekwencjami globalizacji (zwłaszcza w obliczu masowych migracji ludności).

Model trzeci ukazuje szkolnictwo wyższe zorientowane na „nową odpowiedzialność publiczną” (*new public responsibility*). Istotna w tym podejściu jest odpowiedzialność społeczna i podnoszenie efektywności zarządzania uczelniami jako instytucjami życia publicznego. Kluczowe stają się instrumenty zarządzania,

z uwzględnieniem sił rynkowych, ale działające przede wszystkim na rzecz realizacji akademickiej i społecznej misji uczelni. Elementami tego modelu jest wprowadzanie niskich opłat za studia, konkursowe zasady rozdzielania środków na badania, rozszerzanie autonomii uczelni, jednak przy zachowaniu wpływu interesariuszy na jej działania.

W czwartym modelu przedstawiono szkolnictwo wyższe funkcjonujące na zasadach właściwych dla korporacji biznesowych (*higher education Inc*). Podkreślana jest liberalizacja rynku (usług) w sferze nauki i edukacji, w warunkach wycofywania się państwa ze szkolnictwa wyższego. Instytucje konkurowałyby między sobą w wymiarze globalnym na zasadach w pełni rynkowych.

W przywołanych wyżej dokumentach strategicznych KRASP przedstawiono tezę, że uniwersytet współczesny powinien być oparty na koncepcji „uniwersytetu nowej odpowiedzialności publicznej”, a w wymiarze międzynarodowym jego model powinien zostać uzupełniony o pewne elementy koncepcji uniwersytetu jako „otwartej sieci”. Założenia i modele czołowych uniwersytetów klasycznych i technicznych są współcześnie bliskie koncepcji tzw. uniwersytetów badawczych (typu *research university*). Takie modele wydają się najbliższe koncepcji uniwersytetu-idei.

Założenia i modele
czołowych uniwersytetów
klasycznych
i technicznych
są współcześnie
bliskie koncepcji
tzw. uniwersytetów
badawczych (typu
research university).
Takie modele wydają
się najbliższe koncepcji
uniwersytetu-idei

UWAGA KOŃCOWA

Zamiast podsumowania autor artykułu ogranicza się do ogólnej uwagi końcowej, zawierającej propozycję następującego rozumienia relacji między pojęciami: idea uniwersytetu i uniwersytet-idea. Pierwsze z tych sformułowań podporządkowuje ideę, a więc warstwę ideową, uniwersytetowi jako instytucji, której referowana idea służy i dotyczy. W tym ujęciu symbolicznie uniwersytet jest bytem dominującym, z własną ideą wymagającą jedynie swego opisu.

Drugie pojęcie, odwracając kolejność słów, zamienia tę relację tak, że to idea ma stać się bytem dominującym. Można by powiedzieć: uniwersytet już jest, a więc problemem teraz jest nie on sam, co raczej potrzeba odnalezienia i wydobywania jego nowej idei, która zmieni samą instytucję. Domyślnie oznacza to, że uniwersytet, by się rozwijać, wymaga nie tylko nowych rozwiązań organizacyjnych, lecz również – a może nawet w większym stopniu – nowych inspiracji o charakterze ideowym. Wymaga więc nowej idei właśnie, która go odnowi i ochroni przed zagrożeniami w zmieniającym się świecie nowych ryzyk. W tym ujęciu uniwersytet jako instytucja wymaga nowego otwarcia, co może się zrealizować w pożądanym kierunku jedynie dzięki nowej idei – być może tej prowadzącej do nowej formuły instytucjonalnej, której na imię uniwersytet-idea.

Pewne odniesienia do takiego podejścia można znaleźć w literaturze przywołanej w niniejszym artykule.

Uniwersytet jako
instytucja wymaga
nowego otwarcia, co
może się zrealizować
w pożądanym kierunku
jedynie dzięki nowej idei

Autor składa podziękowanie mgr Natalii Kraśniewskiej za wybór materiałów źródłowych, pomoc redakcyjną i edycję tekstu artykułu.

BIBLIOGRAFIA

- Altbach, P., McGill Peterson P. (red.) (2007). *Higher Education in The New Century. Global Challenges and Innovative Ideas*. The Netherlands: Sense Publishers Rotterdam.
- Brzeziński, J., Nowak, L. (red.). (1997). *The idea of the university*. Poznań Studies in the Philosophy of the Sciences and the Humanities, 50. Amsterdam-Atlanta, GA: Rodopi.
- Curaj, A., Scott, P., Vlasceanu, L., Wilson, L. (ed.) (2012). *European Higher Education at the Crossroads. Between the Bologna Process and National Reforms*. Dordrecht: Springer. Science+Business Media.
- Cwynar, K.M. (2005). Idea uniwersytetu w kulturze europejskiej. *Polityka i Społeczeństwo*, 2.
- Daszkiewicz, W. (2009). Dziedzictwo uniwersytetu średniowiecznego. *Cywilizacja*, 30.
- Degtyarova, I. (2016). Zarządzanie, governance i polityka publiczna w systemie szkolnictwa wyższego: Polska i Ukraina. *Studia z Polityki Publicznej*, SGH, 3(11).
- Gieysztor, A. (1997). *Systemy wartości w tradycji uniwersyteckiej*. W: *Idea Uniwersytetu u schyłku Tysiąclecia*. Warszawa: Fundacja na Rzecz Nauki Polskiej.
- Gieysztor, A. (1998). *Misja uniwersytetu dawniej i dziś*. W: *Misja uczelni*. Warszawa: Instytut Problemów Współczesnej Cywilizacji.
- Gondek, M.J. (2019). *Akademia Platona*. Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu. <http://www.ptta.pl/pef/pdf/a/akademiaplato.pdf> (dostęp: 10.07.2019).
- Górniak, J. (2015). *Diagnoza szkolnictwa wyższego*. W: J. Woźnicki (red.), *Program rozwoju szkolnictwa wyższego do 2020 r.* Warszawa: KRASP-FRP.
- Hausner, J. (2017). 'Od transakcyjnego oportunizmu do rozwojowego partnerstwa – firma, miasto – uniwersytet'. Prezentacja wygłoszona 4 czerwca 2017 roku w Gniewie podczas XIX Szkoły Fundacji Rektorów Polskich – Zarządzania Strategicznego w Szkolnictwie Wyższym dla kanclerzy i kwestorów/dyrektorów finansowych.
- Hausner, J. (2018). *Uniwersytet-Idea jako fundament ekonomii wartości*. Open Eyes Economy Discussion Papers. Kraków: Fundacja Gospodarki i Administracji Publicznej.
- Karta Krakowska. (2000). Kraków: Konferencja Rektorów Akademickich Szkół Polskich.
- Kieniewicz, J. (red.) (2007). *Autonomia uniwersytetu*. Warszawa: Fundacja 'Instytut Artes Liberales'.
- Kodeks Dobre Praktyki w Szkołach Wyższych. (2007). Kraków: Fundacja Rektorów Polskich.
- Kościelniak, C., Makowski J. (red.) (2011). *Wolność, równość, uniwersytet*. Warszawa: Instytut Obywatelski.
- Krajewski, M. (2019). *Tradycje akademickie – ujęcie encyklopedyczne*. http://www.krajewskimi-rosław.pl/_media/docs/4h.%20Tradycje%20akademickie.pdf (dostęp: 10.07.2019).
- Lambert, R., Butler, N. (2006). *The Future of European Universities. Renaissance or decay?* London: Centre For European Reform. Tłumaczenie na język polski: Lambert, R., Butler, N. (2007). *Przyszłość uniwersytetów europejskich. Renesans czy upadek?* Warszawa: Centre for European Reform.
- Leja, K. (2006). Uniwersytet tradycyjny – przedsiębiorczy – oparty na wiedzy. *Nauka i Szkolnictwo Wyższe*, 2(28).
- Sadlak, J., Altbach, P. (red.) (1997). *Higher Education Research at the Turn of the New Century. Structures, Issues, and Trends*. New York and London: UNESCO Publishing Paris, Garland Publishing, INC.
- Sowa, K.Z. (2009). *Gdy myślę uniwersytet...* Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Strategia rozwoju szkolnictwa wyższego 2010–2020. Projekt środowiskowy*. (2009). Warszawa: KRASP-FRP.
- Sztompka, P. (2014). *Uniwersytet współczesny: zderzenie dwóch kultur*. W: P. Sztompka, K. Matuszek (red.), *Idea uniwersytetu. Reaktywacja*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.

- Uniwersytet-idea jako fundament ekonomii wartości. (2018). Kraków: Fundacja Gospodarki i Administracji Publicznej, Open Eyes Economy.
- Waltoś, S. (2012). *Korzenie współczesnego szkolnictwa wyższego – ścieżki tradycji*. W: Waltoś, S. Rozmus, A. *Szkolnictwo wyższe w Polsce. Ustrój – prawo – organizacja*. Kraków – Rzeszów – Zamość: WSE, WSiIZ, WSZiA.
- Wielgus, S. (1996). *Bogu i Ojczyźnie. Uniwersyteckie przemówienia i listy*. Lublin: Katolicki Uniwersytet Lubelski.
- Wielka encyklopedia PWN, 28 (2005). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Wolff, K.D. (ed.) (1997). *Autonomy and external Control. The University in Search of the Golden Mean, The Erfurt declaration towards the responsible University of the twenty-first*. München.
- Woźnicki, J. (red.) (1998). *Model publicznej szkoły wyższej i jej otoczenia systemowego. Zasadnicze kierunki nowelizacji prawa o szkolnictwie wyższym*. Warszawa: KRASP.
- Woźnicki, J. (red.) (1999). *Model zarządzania publiczną instytucją akademicką*. Warszawa: Instytut Spraw Publicznych.
- Woźnicki, J. (2007). *Uczelnie akademickie jako instytucje życia publicznego*. Warszawa: Fundacja Rektorów Polskich.
- Woźnicki, J. (2009). *The University as an institution of public domain: the polish perspective*. Bucharest: European Center of Higher Education UNESCO CEPES.
- Woźnicki, J. (2013). *Słowo wstępne*. W: J. Woźnicki (red.), *Misja i służebność uniwersytetu w XXI wieku*. Warszawa: FRP-ISW.
- Woźnicki, J. (2014). *Dedykowane normy konstytucyjne i dobre praktyki w realizacji polityki publicznej wobec sektora wiedzy*. *Studia z Polityki Publicznej*, 1(1).
- Woźnicki, J. (2017). *Postulat selektywnego charakteru deregulacji w szkolnictwie wyższym*. *Szkolnictwo Wyższe i Nauka*, 2(50).
- Woźnicki, J. (2019). *Regulacje prawne i reguły kulturowe określające zasadę partycypacji i dialogu na gruncie uniwersytetu*. W: J. Woźnicki (red.), *Odpowiedzialność, zaangażowanie i bezstronność uniwersytetu. Uwarunkowania kulturowe i prawne*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Woźnicki, J. (red.) (2019). *Komentarz do Ustawy prawo o szkolnictwie wyższym i nauce*. Warszawa: Wydawnictwo Wolters Kluwer.

Źródła internetowe

- Andrzejuk, A. *Uniwersytet jako wspólnota nauczających i nauczanych*. Pobrane z: http://katedra.uksw.edu.pl/publikacje/artur_andrzejuk.
- Deklaracja Erfurcka (1996) <http://www.pef.uni-lj.si/ceps/knjiznica/doc/erfurt-declaration.pdf> (dostęp: 10.07.2019).
- OECD (2008). *Four future scenarios for higher education*. Pobrane z: www.oecd.org/education/skills-beyond-school/42241931.pdf (dostęp: 10.07.2019).
- Krajewski, M. (2019). *Tradycje akademickie – ujęcie encyklopedyczne*. http://www.krajewskimi-roslaw.pl/_media/docs/4h.%20Tradycje%20akademickie.pdf (dostęp: 10.07.2019).
- Gondek, M.J. *Akademia Platona. Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu*. Pobrane z: <http://www.ptta.pl/pef/pdf/a/akademiplaton.pdf> (dostęp: 10.07.2019).
- Ustawa z dnia 20 lipca 2018 roku *Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce*. (2018). Pobrane z: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20180001668/U/D20181668Lj.pdf> (dostęp: 11.05.2020).
- Zieliński, E.I. *Platon. Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu*. Pobrane z: <http://www.ptta.pl/pef/pdf/p/platon.pdf> (dostęp: 10.07.2019).

The University-Idea Concept from the Perspective of Values, Traditions, and the Here and Now of Universities

Abstract: The article deals with the concept of University as an idea, which was proposed by Jerzy Hausner along with the models of firm-idea or city-idea. The aim is to confront this concept with selected publications about the idea of university. Against this background, the article presents the analysis of parameters which have fundamental significance for higher education: traditions, academic values, autonomy, and institutional culture, and how they relate to governance and leadership. The author used an experimental narrative method, referring directly to fragments written by Jerzy Hausner.

In the conclusion, the author explains the difference in understanding the idea of university and university-idea, giving the characteristics of the University-idea. Based on the assessment of the Polish higher education system, the author makes the statement that some universities are potentially able to introduce changes to represent the University-idea model.

Keywords: The idea of university, academic values, institutional autonomy, institutional culture, academic community, participation and dialogue, higher education.